

Abdülhak Şinasi Hisar'da Medeniyet ve İnsan Üzerine Notlar

Dr. Mahfuz ZARİÇ

Hisar, medeniyet, insan ve hakikat konularını da Bergsoncu felsefe doğrultusunda ele alır. Hisar'a ve anlatıcılarına göre medeniyet sürekli ve hareketli bir tekâmül süreci, hayat ile birlikte güzelliği ve sanatı da koruyan bir nizamdır; kıymetli bir çiçek açma hadisesine benzemektedir; birçok terakkî ve tereddilerin, tekâmül ve tereddütlerin, tecrübe ve tesadüflerin bahtiyar bir imtizacıdır; şehirlere has bir nimet ve fazilettir. Zaman gibi insan da anlaşılması neredeyse olanaksız bir varlıktır. İlim ve hakikat anlayışlarımız da görecelidir ve hakikat diye, sadece istediklerimizi görmekte mahirizdir.

Gönülleri, yüzyıllar içinde vücuda gelmiş bütün bir eski medeniyetin Batılılaşma sürecinde yok olmasına razı olmayan Hisar ve anlatıcıları, dönemin birer tanığı olarak medeniyet buhranına bir yandan kişilik bölünmeleri ve kuşak çatışmaları cephesinden yaklaşırlar; bir yandan da medeniyetlerin uyuşmasını arzularcasına eskinin, kaçınılmaz olan yeniliğin içinde yaşamaya devam ettiğini; geçmiş olarak adlandırıp itibarî olarak ayırdığımız zamanın hâl ile devamlı eklemlenerek geleceğe doğru aktığı tezini savunurlar. Roman anlatıcıları, şekilci eski taraftarlığını alaturkalık, şekilci yenilik taraftarlığını da alafrangalık olarak görmüşlerdir. Hisar'ın eserlerinde hem çatışma hâlindeki eski ve yeni medeniyetler hem de Galatasaray Mektebi örneğindeki gibi inkişaf hâlinde olduğu belirtilen ve uyum içinde olmaya çalışan Doğu-Batı medeniyetleri söz konusu edilir. Hisar'a göre medeniyetler de insanlar gibi doğar ve ölürler. Aynı zamanda medeniyet demek olan geçmiş zaman, hem gelecekle barışmak ister hem de yeninin ve hâlin içinde yaşamaya devam eder. Merkezî roman kişileri, sosyal çevreler, mekân unsurları, giysiler gibi pek çok unsur medeniyetler bağlamında birer sembol ve gösterge olarak yer almaktadırlar. Göstergibilim açısından bakıldığında kabuk değiştirmek isteyen medeniyet, eski hayatlar, yeni hayatlar ve Fahim Bey'in türlü türlü giysileri gibi unsurlar birer "gösteren", medeniyet buhranı ise "gösterilen" olurlar. Medeniyet dairesi değişimi, beraberinde bazen de inanç buhranını getirir. İnançlarla birlikte kimi değerler de hayattan uzaklaşmaya başlar. Yalnızlaşma ve yabancılaşma arttıkça bir yandan da inanca duyulan ihtiyaç artar.

Kuşak çatışmaları da tabii karşılmalıdır. Çünkü medeniyet değişimleri, insan doğası gereğidir. Kuşaklar, konuştukları lisanlar ve sözlere yükledikleri anlamlar itibariyle, zamanla birbirlerinden uzaklaşırlar. Zevkler ve anlayışlar farklılaştıkça eski-yeni ayrımı

belirginleşir. Her kuşak, kendi devrini en olgun devir olarak görmeye meyillidirler. Hakikatte ise zannettiklerinin aksine kuşakların bakışları, kavrayış ve duyguları kendi devirleri ile sınırlıdır. Zamanla kuşaklar arasında sanat ve zihniyet bakımından da farklılıklar belirir. Söz sanatlarının bir tek eski şiirlerle anıldığı bir dönemde, hayata sadece kendi cephelerinden bakan kuşaklar, sözleriyle birbirlerine saldırır. Eskiler yenilikleri ve yenilik taraftarlarını taklitçi, bozguncu, manasız, muğlak ve dekadan gibi sözlerle itham ederler.

Medeniyet konusunu Hisar'ın eserlerinde yansımalarından bir kısmı da kişilik bölünmesi ve düalist kişilikler şeklindedir. Fahim Bey hem optimist hem pesimist, hem ciddi hem komik, hem akılcı hem hayalperest bir kişiliktir. Abdülhak Şinasi, mektuplarında kendisinden de hem optimist hem de pesimist birisi olarak söz eder. Arkadaşı Ahmet Haşim'in de iki farklı çevre ve karakter sahibi bir kişilik olduğunu yazar. Merkezî roman kişilerinden Hacı Vamık Bey de hem dindar görünümlü birisi hem de bir zevkperesttir. Hakkındaki rüşvet iddiaları ve sürgünlere karşın her defasında tekrar önemli görevlere atanmış; hem deli görünümlü hem de çok temkinli; hem müteassıp hem de gösteriş meraklısı; hem dine hem de hurafelere inanan birisidir. Namazla kumar oyunlarını bile bir arada yürütebilmektedir. Söz dağarcığı da hem eski olarak nitelenen sözlerle hem de yeni, argo veya mahallî olarak nitelenen sözlerle doludur.

Zamanın ve medeniyetlerin Hisar'ın eserlerindeki karşılıklarından birisi de eski ve yeni hayatlardır. Bazen özlem bazen övgü bazen de acıma hissi ile anlatılan eski hayat ve geçmiş zamanlar, giyime önem verildiği, kadın erkek ilişkilerinin ve kadınların sosyal hayatının daha mukayyet olduğu, gazete haberlerine iman derecesinde inanıldığı, iptidaî huyların hayat sürdüğü, tahammülün âdet olduğu, her şeye müdahale edildiği; âşıkların Mecnun, sevgililerin Leyla addedildiği; beğenilerin alkış yerine sükûtle ifade edildiği; yöneticilerin çoğunun edebiyatçı, kâtip ve şair olduğu; insanların daha az muhakemeci, daha az inatçı ve hayata karşı daha ziyade uysal olduğu; yemek yeme işinin bile bir sanat gibi icra edildiği; her evin âdeta bir tür yarı saray, yarı tekke olduğu; insanların yarı dua, yarı şiir hâlinde yaşadıkları; ucuzluklara rağmen para sıkıntısının çekildiği; kadınların, eşlerini hiç görmeden evlendiği; insanların tabiatla iç içe ve hicran içinde olduğu, musikinin hayatın pek çok alanında yer aldığı, eflatunî âşıkların göz temasıyla yetindiği, kısa mesafeli seyahatlerin bile deniz aşırı seyahat sayıldığı, bir tek gözlerin görebildiği mesafelerin ölçüldüğü, sadece mevsim olaylarının ilgi çektiği, servet ve şöhret kelimelerinin büyük manalarının olmadığı; herkesin içinde doğduğu mahalleye, eve hatta

odaya sadık ve âşık olduğu; insanların doğdukları yerde ölüp orada gömüldüğü; kitapların hürmet gördüğü, masallara bile değer verildiği; birçok yaşantının seremoniye dönüştürüldüğü, insanların manasız cümleler söylemekle bile eğlendiği, ihtiyar hanımların aldıkları terbiye ve yaşadıkları ile kendilerini saydırmayı bildiği, insanların başkalarının acılarını bilmekten teselli duyabildiği, her şeyi olduğundan daha iyi ve üstün görmenin bir vazife sayıldığı, ciddiyet ve hüsnüniyet sahibi eski zaman adamlarının birer latifeye benzediği, biraz safdil ve biraz gülünç oldukları; köle ve cariyeye ticaretinin evlâtlık, ahretlik, besleme, halayık, kalfa gibi adlar altında sürdürüldüğü zamanlardır.

Osmanlı'nın son döneminde, yalı ve köşk gibi mekânlarda eski musikin yanı sıra Batı müziğine de yer verilmişse de gerek eski zihniyetin gerekse İstibdat rejiminin, güzel sanatların resim ve heykel gibi dallarının gelişmemesinde etkileri olmuştur. Geçmiş zamanların sanat anlayışına ve sanatçılara övgüler yağdıran Hisar'a göre geçmiş zaman sanatçıları, teşkilatsızlığın ve rekabetin kurbanı olmuşlardır. Geçmiş zamanın şiirleri âdeta mucizelidir. Geçmiş zaman şairleri mısralarıyla baş döndürür, göz kamaştırırlar; çok yönlüdürler; hazırcevap ve nüktedandırlar. İstibdat rejiminin de etkisiyle bir kısım edipler delilikle velilik arasında bir görüntü sergilemişlerdir. Bir kısım edipler sürgünler ve sansürlerle yönetimin hışmına uğrarken bir kısım kalem sahipleri de yönetimden şahsî menfaatler elde etmeyi bilmişlerdir. Niceleri ise vefasızlıklar, kadirbilmezlikler ve yoksulluk ve yoksunluklar içinde ömür tüketmişlerdir. Hisar, İstibdat konusuna da casusları, silâhşorları, bürokratları, kabadayıları, baskıcı uygulamaları ve saldıgı korkuları ile hemen her eserinde yer vermiştir.

Gelecek zamanlarla birlikte eskimeye mahkûm olan yeni hayat ise daima canlı ve cerbezeli bir çalgı; söz, haber ve şarkı kaynağı; gürültülü musluklar, yalan büfeleri ve propaganda hazneleri hükmündeki esrarlı aletler olan radyoların hüküm sürdüğü bir hayattır.

Yeni hayat, vasıtaların mesafeleri kısalttığı; kulüplerin eski tarikatların, sinemaların ve statların ise mabetlerin yerini tuttuğu; oteller ve palaslar sayesinde anonim insan olmanın zevkine varıldığı; yalı kayıkçılarının yerini jokeylerin aldığı; tatil ve seyran günlerine alafranga hafta sonlarının da eklendiği; çıplak vücutların plajlarda sergilendiği; davetlerde yemeklerin ayakta yendiği; hayatımızdan hazırlanış ritüellerinin çıktığı; apartman hayatının bir eski zaman evinin manevî tesirini yapamadığı; süratin, eski his ve kavrayışlar üzerinde hayal kırıklıklarına ve dikkatsizliklere sebep olduğu; pek çok şeyin ehemmiyetten düştüğü; sinemanın insanları tadılması kolay zevklere dadandırdığı,

gazetelerin hele magazinlerin okuyucuları son derece hafif bir edebiyata ve yüzeysel bir meraka alıştırdığı bir hayattır.

Yeni hayat, bir tür spor ve sinema sofuluğunun kurulduğu; sanat ve edebiyat sofuluğunun ise kuruduğu; edebiyatın kutsî mertebesinden bir eğlence derecesine indirildiği; asıl klasik kültür kitaplarının yerine hep içlerindeki fikir ve hislerin vakalara karışarak yaşandığı romanların okunduğu; tarihin romanlaştığı; bir fabrikadan yeni ve seri hâlinde çıkmış cahil, ham, hafızasız ve malumatsız eşyaların revaç gördüğü zamanlardır. Hisar'ın eserlerinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemi ve bu geçişte insan ve medeniyet bağlamında yaşananlar, roman kişilerinin yaşantıları, giysileri, eşyaları ile köşk, yalı, apartman dairesi gibi mekân unsurları aracılığıyla gösterilmiştir.

Din olgusuna estetik bir değer, toplumsal bir ruh hâli ve iklim olarak yaklaşan Hisar, mimarîsi, sosyal ve kültürel yaşantısı, musikisi ve diğer güzellikleri ile İstanbul'u ve Boğaziçi'ni yaşatılması gereken müstakil bir medeniyet değerinde görmüştür. Hisar'a göre İstanbul, bin bir hususiyeti olan bir şehirdir. İklimi manevî olan İstanbul'un çarşı pazarları imparatorluğun birer göstergesi gibidir. İstanbul ve Boğaziçi, barındırdığı milletler, dinler ve kültürler ile hem bir mozaiktir hem de millî ve mahallidir. Her mevsim hususî manzaralara sahip füsunlu bir şehir olan İstanbul'u ancak kemâle ermiş olanlar anlayabilirler. İstanbul'da bir aydın kesim ve yemek, sofrâ kültürü teşekkül etmiştir.

Boğaziçi'nin de yer yer İstanbul'dan bile ayrı, hususî âdetleri, zevkleri, şiveleri, sesleri, gezintileri, eğlenceleri ve doğası vardır. Hisar, eserlerinde dikkat çektiği Çamlıca ve Sarayburnu gibi semtlerde de millîlik vasfına vurgu yapar. Beyoğlu semti kahvehaneleri, lokantaları, çayhaneleri, gazinoları ve tiyatroları ile daha çok Garplı hayatın yaşandığı bir yer; Küçüksu, Göksu, Kalender ve Çubuklu, Boğaziçi'nin belli başlı ince saz ve mesire yerleri; Hasköy ise bilhassa Yahudilerin oturduğu bir mahalle olarak öne çıkar.

Boğaziçi, yalnız kendisine benzeyen iki sahile sahiptir. Bir telakki ve itikat denizi; terkinbine su, mehtap, bülbül sesi ve saz karışan; dünyevî olduğu kadar uhrevî ve şifahî kültüre dayanan; ruh ve maddenin birleşik bir âlemi, uzun yıllar ve tesadüfler neticesinde teşekkül etmiş nazik bir şiir medeniyetidir. Onun musikisi de millî, kıymetli ve havaidir.

İstanbul ve Boğaziçi medeniyetinin unsurlarından birisi de kimi rollerini gelecekte burjuvaya terk edecek olan gayrimüslimlerdir. Hisar'ın eserlerinde faizci, sarraf, emlakçı, sefir, kâtip ve tüccar gibi unvanlarla anılan Yahudiler genellikle inatçı, temkinli ve sabırlı tipler olarak çizilir. Hacı Vamık Bey, yeni hayatın tüccar sınıfını da Cezveciyan, Marpuççıyan, Sarrafyan gibi Ermeni isimleriyle anar. Çoğu eski Ermeni ve Yahudi aileler,

köşk ve yalı sahibidirler. O zamanki hayatın an'anelerine, zevklerine ve medeniyetine iştirak eden Gayrimüslimler, millî kültürün tesiri altında daha çok Büyükkada, Bebek ve Tarabya'da yaşamaktadırlar. Eski hayatta çarşaf giyen Ermeni kadınlar, ecnebî madamlar ve fes giyen gayrimüslimler de bulunmaktadır.

Geçmiş zamanın mekân unsurlarından köşkler, hususî birer tabiata sahip, serin gönlünü, saffetli ve gösterişli, içinde çeşitli hizmetleri görmek üzere çalışanlar barındıran, sahiplerinin adları ile anılan, sahiplerinin birbirlerine göz aşınası olduğu; ruh, kişilik, iklim ve kimlik sahibi yapılarıdır. Yalılar, su kıyılarında yer alan hususî, millî, mahallî; ruh, kimlik ve mizaç sahibi; hayalle hakikat, yeşille mavi arasında, sırtları karaya yüzleri denize dönük, kucak hissi uyandıran, hayata kök salmış, zaman hafızası şiirli mekânlardır. Hisar'ın eserlerinde az olmakla birlikte yer verilen diğer mekânlar ise işyerleri, yazıhaneler ile daha çok Cumhuriyet devrini simgeleyen küçük evler ve apartman daireleridir.

Abdülhak Şinasi Hisar için geçmiş zaman bir yandan da geleceğe taşınması gereken değerler demektir. Zaman ilerledikçe ve anlatıcılar ile Hisar'ın bakış açısı değiştikçe yitirilen değerler göze çarpmaya başlar. İnsanî evrensel yanılıklar bütün olumlanan değerleri geçmişe hasreder. Estetik değerler yitirilir, hayattan şiiriyet uzaklaşır. Kirli olarak nitelenen maddiyat, itikatların ve dinin yerini alır. Sürat, gürültü, vakit darlığı, güvensizlik, duyarsızlık, küçümseme, vefasızlık, kadirbilmezlik, ciddiye almazlık, unutmak, bilgiçlik taslamak, cahillik, kibir, gösteriş merakı, yalnızlığa mahkûm olmak, dışa dönük bakışlar, riyakârlık ve şekilcilik yeni hayatın getirileri olur.

Şiiriyetin Hisar'ın eserlerindeki karşılığı tabiatın estetiğidir. Hisar'a ve anlatıcılarına göre şiiriyet hayatın, sanatın ve edebiyatın hemen her alanında arzulanan bir niteliktir. Bir değerdir, gizdir, duygudur. Güzelliktir, yaşantıdır, edâdır. Manevî havadır, iklimdir. Hususîliktir. Âlemdir.

Duyarlık, Hisar'ın eserlerinde geçmiş zaman ile anılan kişilerin en belirgin vasıflarındandır. Duyarlı olmak duygulu, içli, fedakâr, iyiliksever, hassas, özverili, insafli, şefkatli, kibar, nazik, zarif, ince düşünceli, çekingen, mahcup; şikâyetten sakınan bir kalp, idrak ve izan sahibi, kanaatkâr, tokgözlü, acıyan, merhamet sahibi, kadirşinas, vefalı, tarafsız bir insan olmayı gerektirir. Duyarlık, yazarın anlattığı gerçek veya kurmaca kişilerin olduğu kadar başkalarının anlattığı Abdülhak Şinasi'nin de en belirgin özelliklerindedir.

Hisar'ın eserlerinde bahsi geçen geçmiş zaman insanların vasıflarından birisi de bilge olmaktır. Roman kahramanları Fahim Bey ve kısmen Hacı Vamık Bey hayatın pek çok alanına dair fikir yürütebilecek derece bilge kişilerdir.

Geçmiş zaman insanları, Hisar ve anlatıcılarına göre yaşanan riyakârlıklara, şirkelere, ikinci gizli veya aşikâr hayatlara rağmen bir maneviyat ve sevgi ikliminde; inanç, ümit, muhabbet, safvet, anlayış, sükût ve güven içinde hayat sürmektedirler.

Geçmiş zaman insanların bakışları zengin iç dünyalara dönüktür. Kendi iç âlemlerine çekilmektedirler. Geçmiş zamanlarda şikâyetler bile bir tek gönüldendir ve her şey ciddiye alınmaktadır.

Zaman ilerledikçe daha önce ebediyet, geçmişi yaşatma arzusu ve güvenme ihtiyacı içindeki nice insan, kendisini daha önce hatırına pek getirmedeği fanilik hissi, yokluk ve unutulma endişesi, ölüm korkusu, inanma ihtiyacı, ahiret düşüncesi içinde bulur. Hayatla yüzleşme başlar. Hayatı anlamsız kılan ve kaçınılmaz olan ölüm her şeyi unutturur ve unutmaya bazen ölümün acısına karşı bir çare olur. Ölüm bir ceza, insan ise bir mahkûm gibi görülür. Çaresiz insan, hatıralara sığınır. Umutlarıyla ve hayalleriyle hep biraz atide yaşayan, yaşadığı zamanın umduğu saadeti veremeyeceğini düşünen, değer ve zenginlikleri hâlde bulamayan, bazen muasırlarını küçümseyen insan, daha maddiyatçı bir hayat olarak gördüğü hâlden kaçır; rüyaya, hülyaya veya hatıraya sığınır. Bazen de yaşadığı hayal kırıklıkları ve tecrübeleri onu, mahremiyetlere gebe bir bilinmez olarak görülen gelecekte de ümitsiz kılar.

Hisar'ın merkezî roman kişileri hayal ve hülya âleminin birer mensubu olduklarında yaşadıkları zamanın dışında sayılırlar. Yalnızlaşır ve yanlış anlaşılırlar. Bazen de kendilerini cennetten kovulan Âdem gibi ezeli ve ebedî bir sürgün hissi içinde bulurlar. Ömürleri sonuçsuz bekleyişler ve arayışlar içinde geçer. Genellikle ömürlerinin önemli bir bölümünü hayal âleminde yaşarlar. Yine de bu insanlar için umutları, emelleri, hayalleri ve rüyaları tükenmeyen hazineleridir. Dış dünyada gerçekleştirilemeyen arzular ve hayaller iç dünyada büyütülerek yaşatılır. Bu durum romanlarda en sonunda dışarıdan delilik olarak nitelenir. Umutlar yerini hayal kırıklıklarına ve ümitsizliklere bırakır. Maneviyat maddiyata mağlup olur. Eşin dostun, meslek erbablarının, yönetenlerin; geçip giden güzelliklerin ve tutulmayan sözlerin sebep oldukları hayal kırıklıkları yalnızlıklarını artırır, mutlaklaştırır. Hayaller, sonuçta yüzleşilen kuru hakikatlere mağlup olur. Gönüllerde hatıralar ve pişmanlıklar, elde avuçta ise yokluklar, yoksulluklar kalır. Hakikatle bağları koştukça ve iç dünyalarına gömüldükçe daha çok anlaşılmaz olurlar. Alışamadıkları

Zariç, Mahfuz, *Abdülhak Şinasi Hisar'da Medeniyet ve İnsan Üzerine Notlar*, Hece S. 200, s.162-168, Ankara, 2013.

hayatta, zamanı hesaplayamaz ve hesaba katamaz duruma düşerler. Aldanmalar ve avunmalar, tutunamamaya dönüşür. Bu türden insanî hâller, Hisar'ın eserlerinde roman kişilerinin yanı sıra biyografisini kaleme aldığı Ahmet Haşim, Abdülhak Şinasi'nin kendisi ve başka kişiler için de söz konusu edilir.

Kaynakça

Romanları:

Hisar, Abdülhak Şinasi, *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, YKY, İstanbul, 2005.
_____, *Fahim Bey ve Biz*, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2008.
_____, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, 2. Baskı, YKY, İstanbul, 2008.

Anı/Denemeleri:

_____, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, YKY, İstanbul, 2006.
_____, *Boğaziçi Yalıları*, 2. Baskı, YKY, İstanbul, 2010.
_____, *Boğaziçi Mehtapları*, 5. Baskı, YKY, İstanbul, 2010.

Anı/Biyografileri

_____, *İstanbul ve Pierre Loti*, YKY, İstanbul, 2005.
_____, *Yahya Kemal'e Vedâ*, YKY, İstanbul, 2006.
_____, *Ahmet Hâşim: Şiiri ve Hayatı*, YKY, İstanbul, 2006.

Antolojileri:

_____, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, YKY, İstanbul, 2006.
_____, *Aşk İmiş Her Ne Vâr Âlemde*, YKY, İstanbul, 2006.

İnceleme Yazıları:

_____, *Geçmiş Zaman Edipleri*, (Yayına hzl. Tahsin Yıldırım), Selis Kitap, İstanbul, 2005.
_____, *Kelime Kavgası/Edebiyata ve Romana Dair*, (Yayına hzl. Tahsin Yıldırım), Selis Kitap, İstanbul, 2005.
_____, *Kitaplar ve Muharrirler I*, (Yayına hzl. Necmettin Turinay), YKY, İstanbul, 2008.
_____, *Kitaplar ve Muharrirler II*, (Yayına hzl. Necmettin Turinay), (Yayına hzl. Necmettin Turinay), YKY, İstanbul, 2009.
_____, *Kitaplar ve Muharrirler III*, (Yayına hzl. Necmettin Turinay), YKY, İstanbul, 2009.
_____, *Türk Müzeciliği*, (Yayına hzl. Necmettin Turinay), YKY, İstanbul, 2010.

Zariç, Mahfuz, *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Eserlerinde Geçmiş ve Gelecek Zaman*, Ankara Ü., 2013.